

Загороднюк Наталія Володимирівна
Херсонський державний університет, кафедра ботаніки
73000, Україна, Херсон, вул. Університетська, 27;
nell1975@i.ua

БРЮФЛОРИСТИЧНІ НОТАТКИ З ТЕРИТОРІЇ ПРОЕКТОВАНОГО РЕГІОНАЛЬНОГО ЛАНДШАФТНОГО ПАРКУ «ДОЛИНА КУРГАНІВ» (ХЕРСОНСЬКА ОБЛАСТЬ, УКРАЇНА)

Створенню об'єктів природно-заповідного фонду в Степовій зоні України мають передувати комплексні дослідження, спрямовані на надання всебічної характеристики флори і рослинності майбутньої заповідної території. Дослідженням повинні бути охоплені всі складові рослинних комплексів, у тому числі і група вищих безсудинних рослин, відомих як мохоподібні – антоцеротові, печіночники і бриофіти. Вивчення їх має проводитись в контексті приуроченості до екоотопів та фітоценозів означеної території; за подібним принципом нами досліджувалися мохоподібні на територіях, запланованих для включення в межі проектного регіонального ландшафтного парку «Долина курганів».

Урочище, що отримало назву «Долина курганів», охоплює ділянки природних пасовищ у Голопристанському районі Херсонської області, між селами Іванівка, Очаківське, Вільна Дружинка, Індустріальне, Садове та Пам'ятне (Shapochnikova, Moysienko, Popomareva, 2014). Це досить своєрідна територія, цікава з точки зору геологічних, археологічних і ботанічних досліджень. В південно-західному напрямку досліджувана територія межує з Ягорлицькою затокою, на півночі обмежена Нижньодніпровськими пісками (Іванівська арена) і на сході Збур'ївською ареною (Natsionalnyi atlas, 2008). З точки хору фізико-географічного районування територія проектного регіонального ландшафтного парку знаходиться на південному заході Східно-Європейської рівнини, в Степовій зоні, Причорноморській південностеповій провінції, Нижньодніпровській сухостеповій області Дніпровської терасово-дельтової рівнини, Рибальчансько-Раденському районі (Priroda..., 1998). Згідно інвентаризації 2014 року, яку проводила Херсонська обласна інспекція охорони пам'яток культури та історії, на території урочища нараховується 308 курганів. Частина курганів потрапила в зону зрешуваного землеробства і були розкопані археологічною експедицією або знищені (Sikoza, 2014).

Дослідження раритетної судинної флори курганів на території приморської солончакової рівнини Херсонщини було розпочато 2004 року професором кафедри ботаніки Херсонського державного університету І.І. Мойсієнко та професором кафедри екології рослин та збереження довкілля Варшавського університету Б. Суднік-Войциковською Саме тоді вперше було запропоновано ідею створення регіонального ландшафтного парку «Долина курганів» (Moysiienko, Sudnik-Wojcikowska, 2006). Було достовірно встановлено, що на даній території кургани виступають рефугіумами степового рослинного покриву серед галофітної рослинності, оскільки були споруджені в той час, коли на цій території домінувала степова рослинність. Внаслідок трансгресії моря на рівнинних ділянках між курганами степові угруповання були витіснені галофітними, натомість на високих курганах степова рослинність збереглася дотепер.

З 2012 року було розпочато роботу над ретельним обстеженням урочища по збору інформації для створення наукового обґрунтування з метою надання досліджуваній території статусу регіонального ландшафтного парку. Проводилися натурні обстеження під час експедиційних виїздів, на основі чого було запропоновано функціональне зонування території. В період 2012-2013 років проводилися доповнення анованого списку судинних рослин урочища – який на цей час включає 333 види рослин, які належать до 194 родів та 45 родин, 2 класи та 2 відділи (серед них 20 видів включених в різноманітні Червоні списки). Також було проаналізовано склад созофітів та їх репрезентативності на рівні ареалу, в межах ареалу, в регіоні (Moysiienko, Shaposhnikova, 2013). Було висвітлено основні природно-антропогенні фактори, які впливають на структуру рослинності та її видове багатство, розпочато дослідження оселищ урочища, порушено питання охорони урочища (Moysiienko, 2006; Moysiienko, Shaposhnikova, 2013, 2014a, 2014b; Moysiienko, Shaposhnikova, Sudnik-Wojcikowska, Dembicz, 2013).

Представлені до публікації матеріали є результатом обробки і систематизації розрізненого бріологічного гербарію, зібраного на території Долини курганів під час експедиційних виїздів з 2012 по 2014 рр. В процесі дослідження використані групи стандартних бріофлористичних методів: методи експедиційно-польових досліджень (Zagorodniuk, 2011), методи камеральної обробки і ідентифікації гербарних матеріалів мохоподібних (Воїко, 2014). Для зібраних зразків, окрім іншого, визначалися закономірності поширення видів в залежності від субстратів зростання та типології рослинних угруповань.

Як було виявлено в процесі дослідження, більша частина видів мохоподібних на дослідженій території мешкають на курганах. Мохи виявились пов'язаними з такими відмінами рослинних угруповань, як полинові і типчакowo-ковилові степи (другий тип представлений фрагментами), глікофітними і геміпсамофітними луками, солонцями. В цілому серед оброблених гербарних зразків виявлено 26 видів бріофітів, що є представниками 14 родів, 6 родин відділу *Bryophyta*. В різних ценозах, характерних для проєктованого заповідного об'єкту, мохоподібні розростаються вкрай нерівномірно, що визначається не тільки фітоценотичною приуроченістю окремих мохових угруповань, але і залежить від специфіки рельєфу.

Більша частина мохоподібних, виявлених в зборах з території Долини курганів, мешкає на курганах, в складі полинової степової та типчакowo-ковилової ксерофітної степової рослинності. На курганах з помітно порушеною степовою рослинністю та високою участю синантропів, серед полинових степових угруповань, що представлені асоціаціями класу *Limonio meyeri-Artemisietea*, відзначене масове поширення верхоспорогонних космополітів *Bryum caespitium* Hedw. та *Ceratodon purpureus* (Hedw.) Brid. На ділянках, охоплених випасом худоби, моховий покрив складають лише ці види, *Ceratodon purpureus* відіграє роль домінанта, *Bryum caespitium* – в домішці. Незважаючи на пасовищне навантаження, проєктивне покриття мохоподібних на обстежених пробних ділянках 0,5×0,5 м сягало до 20%, зростаючи в місцях з порушеним трав'янистим покривом. Загальний характер мохового покриву – типовий для степових епігейних мохоподібних, мозаїчно-груповий. На схилах нерозораних курганів з більш-менш цілісною полиновою степовою рослинністю до дернинок вищевказаних видів включаються такі види, як *Tortula lindbergii* Kindb. ex Broth., *Bryum dichotomum* Hedw., *Tortula truncata* (Hedw.) Mitt. Роль *Bryum caespitium* стає вагомішою, *Ceratodon purpureus* трапляється значно рідше, хоча обидва ці види зберігають статус домінантів. Приблизно на половині обстежених ділянок курганів з полиновою рослинністю

в складі мохового покриву відзначена інша комбінація видів: в кальвіціях між дернинами злаків переважають *Phascum piliferum* Hedw., *Weissia longifolia* Mitt., *Pterygoneurum ovatum* (Hedw.) Dix. з домішками інших, раніше наведених видів мохоподібних (в обсязі не більш як 5% від розмірів дернинки). Також відзначені *Tortula protobryoides* R.H. Zander, *Bryum argenteum* Hedw. та *Tortula acaulon* With. R.H.Zander. Мохи *Tortula acaulon* та *Pterygoneurum ovatum* схильні утворювати на порушеному грудкуватому ґрунті невеликі, але численні моновидові дернинки. На верхівках високих курганів з полиново-степовою рослинністю серед зразків *Bryum dichotomum* і *Pterygoneurum ovatum* наявні вкраплення поодиноких стебел мохів *Bryum ruderale* Crundw. & Nyholm і *Pterygoneurum sessile* (Brid.) Jur.

На курганах з переважанням степової ксерофітної рослинності класу *Festuco-Brometea* моховий покрив досить різноманітний. Тут виявлене розростання таких степових дернинних видів, як *Syntrichia ruralis* (Hedw.) F. Weber & Mohr, *Tortula lindbergii*, *Ceratodon purpureus*, *Bryum argenteum*, *Bryum dichotomum*, *Bryum caespitium*, *Pterygoneurum sessile*, *Phascum piliferum*, *Tortula acaulon*, *Syntrichia ruraliformis* (Besch.) Cardot, *Tortula truncata*. *Phascum piliferum* нерідко відіграє роль домінанта, проективне покриття мохової рослинності складає 15%. В місцях порушення рослинного покриву роль домінантів мохоподібних переходить до *Pterygoneurum ovatum* та *Tortula acaulon*, з вагомою участю *Weissia longifolia* і *Tortula protobryoides*. До дернинок *Weissia longifolia* на непорушених ділянках ґрунту в кальвіціях домішуються *Weissia leveri* (Limpr.) Kindb., *Tortula truncata*, в одному локалітеті відзначена знахідка *Acaulon triquetrum* (Spruce) H. Müll. Серед дернинних злаків зрідка зустрічаються потужні мохові килими з бокоспорогонних видів *Homalothecium lutescens* (Hedw.) Robins., *Homalothecium sericeum* (Hedw.) Schimp., *Brachythecium albicans* (Hedw.) Schimp., що типові для степових балкових схилів. При основі курганів, в мікроподах і зниженнях, на тимчасово підтоплених ділянках, розростається *Funaria hygrometrica* Hedw., як у вигляді великих щільних моновидових дернин, так і в комплексі з *Tortula acaulon*, *Phascum piliferum*, *Tortula protobryoides*, *Bryum dichotomum*, *Acaulon triquetrum*.

Специфічні мохові обростання формуються на оголеному ґрунті в розкопах, рівчачках та по краях лисячих нір. Основу їх складають типові степові мохоподібні – *Ptychostomum rubens* (Mitt.) Holyoak & N. Pedersen (*Bryum rubens*), *Tortula truncata*, *Ceratodon purpureus*, *Bryum dichotomum*, *Bryum ruderale*. Поряд з ними формуються бокоспорогонні угруповання з *Brachythecium albicans*, *Brachythecium mildeanum* (Schimp.) Schimp., *Amblystegium serpens* (Hedw.) Schimp. Навколо мишачих нір розростаються дернинки *Tortula truncata*. У рівчачках антропогенного походження оселяється синантропний космополіт *Ceratodon purpureus*.

Бріофлористичний компонент лучної рослинності виявився значно біднішим, ніж мохові угруповання на степових схилах курганів, очевидно, через затінення густим лучним травостоем нагрунтових субстратів, які заселяються мохами. На відкритих ділянках з глікофітною лучною рослинністю класу *Festuco-Puccinellietea* відзначені окремі дернинки *Syntrichia ruralis*. Проективне покриття мохоподібних не перевищує 3-5%. На ділянках геміпсамофітних лук площа дернинок мохоподібних зростає, до *Syntrichia ruralis* домішується *Bryum caespitium*. На затоплюваних знижених місцях з домінуванням *Phragmites australis*, де тривалий час стоїть вода, зібрані дернини амфібійного моху *Hygroamblystegium varium* (Hedw.) Monk.

Невелика кількість мохоподібних оселилась на солончачках, серед куртинок *Franekenia hirsuta*. Відзначене утворення дрібних пригнічених груп мохів, що складаються з *seudocrossidium*

hornschuchianum (Schultz) Zander, *Syntrichia ruralis*, *Bryum caespiticium*, *Bryum argenteum*, *Bryum argenteum* var. *lanatum*. Перший вид є класичним представником галофільної бріофлори, решта – класичні компоненти мохової рослинності порушених степів різного складу та екологічного походження.

Таким чином, нині з території проектуваного РЛП «Долина Курганів» нам відомо 26 видів мохоподібних. Переважно це мохи, широко представлені в ценотичних бріофлорах степів півдня континентальної України (Воїко, 1999) та рівнинної частини Криму (Zagorodniuk, 2011). Серед виявлених мохоподібних 5 видів – складові раритетної фракції бріофлори півдня України: *Weissia levieri* включена до Червоної книги європейських бріофітів, *Acaulon triquetrum*, *Bryum ruderale*, *Pseudocrossidium hornschuchianum*, *Ptychostomum rubens* мають статус «регіонально рідкісних» видів (Воїко, 2010). Відзначимо, що офіційний статус означених видів мохоподібних залишається невизначеним, оскільки в третю редакцію «Червоного списку Херсонської області», затверджену рішенням Херсонської обласної ради №893 від 13.11.2013 р., жоден з них не включений. В будь-якому випадку, представлені відомості про мохоподібні території Долини курганів не є остаточними. Зокрема, потребують детальної інвентаризації галофітні мохові угруповання ділянок, проектуваних до заповідання, дотепер оминалися бріофлористичні комплекси синантропної рослинності Долини курганів, тому дослідження триватимуть.

Використані джерела:

1. Бойко М.Ф. Мохообразные в ценозах степной зоны Европы. – Херсон: Айлант, 1999. – 160 с.
2. Бойко М.Ф. Червоный список мохоподібних України. Рідкісні та зникаючі види мохоподібних України / Відп.ред. О.Є. Ходосовцев. – Херсон: Айлант, 2010. – 94 с.
3. Voiko M.F. The Second checklist of Bryobionta of Ukraine // *Chornomors'k. bot. z.* – 2014, T. 10, № 4. – С. 426 – 487.
4. Мойсієнко І.І. Цінна в созологічному відношенні Приморська солончакова рівнина «Долина курганів» (Херсонська область, Україна) // Збірник тез доповідей I-го відкритого з'їзду фітобіологів Херсонщини (Херсон, 6 квітня 2006 р.). – Херсон: Айлант, 2006. – С. 35 – 36.
5. Moysiienko I., Shaposhnikova A., Sudnik-Wójcikowska B., Dembicz I. Modern trends in plant cover dynamics of the natural landmark "Valley of the Kurgans". In: *When theory meets practice: Conservation and restoration of grasslands : Book of abstracts "10th European Dry Grassland Meeting"*. Bydgoszcz: Multigraf S. C., 2013. – P. 54.
6. Мойсієнко І.І., Шапошникова А.О. Анований список судинних рослин запроєктованого регіонального ландшафтного парку «Долина курганів» (Херсонська область, Україна) // *Чорноморськ. бот. ж.* – 2013. – Т. 9, № 2. – С. 292 – 299.
7. Мойсієнко І.І., Шапошникова А.О. Популяція *Tulipa gesneriana* в умовах галофітної ізоляції (урочище «Долина курганів», Херсонська область) // VI Ботанічні читання пам'яті Й. К. Пачоського. Збірка тез доповідей міжнар. наук. конференції (Херсон, 19-22 травня 2014 року) / Відп. ред. М.Ф. Бойко. – Херсон: Айлант, 2014а. – С. 43.
8. Мойсієнко І.І., Шапошникова А.О. Раритетні рослини запроєктованого регіонального ландшафтного парку «Долина курганів» (Херсонська область, Україна) // *Рослинний світ у Червоній книзі України: впровадження глобальної стратегії збереження рослин. Матеріали III міжнар. конференції* (Львів, 4-7 травня 2014 року). – Львів: 2014б. – С. 225 – 227.
9. Національний атлас України. – К.: ДНВП «Картографія», 2008. – 440 с.

ПРАЦІ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

Заповідна справа у Степовій зоні України

(ДО 90-РІЧЧЯ ВІД СТВОРЕННЯ НАДМОРСЬКИХ ЗАПОВІДНИКІВ)

ТОМ 2

УРЗУФ, 14-15 БЕРЕЗНЯ 2017 РОКУ

ЗМІСТ

Орлов О. О., Лукаш О. В., Коломійчук В. П., Панченко С. М. Тетяна Леонідівна Андрієнко: Штрихи до портрету вченого-природознавця (1938–2016).	6
Розділ 1. Рослинний світ та лишайники	
Баранець М. О., Шоль Г. Н. Нові місцезнаходження видів, включених до Червоної книги України, у басейні річки Інгулець	15
Барановський Б.О. Фіторізноманіття водойм НПП «Орільський» в межах Юр'ївського району Дніпропетровщини.	18
Баточенко В. М. Особливості зростання <i>Sesleria caerulea</i> (L.) Ard. на заході Поділля	23
Безсмертна О. О. <i>Salvinia natans</i> (L.) All. у басейні р. Дністер (Україна)	29
Бойко М. Ф. Мохоподібні Північного Причорномор'я (Україна). Історичний нарис	34
Боровик Л. П. Результати багаторічного фітоценотичного моніторингу в Стрільцівському степу (Луганський природний заповідник).	42
Вакаренко Л. П., Дубина Д. В., Устименко П. М. Фітоценотипична структура степових созофітів та їх представленість в угрупованнях Зеленої книги України	48
Винокуров Д.С., Ширяєва Д.В., Марущак О.Ю. Долина р. Інгул як перспективний об'єкт Смарагдової мережі України	54
Гриценко В. В. Досвід збереження та охорони ex situ видів рослин, внесених до Червоної книги України, у Національному ботанічному саду ім. М.М. Гришка НАН України на ботаніко-географічній ділянці «Степи України»	60
Джос А.М. Унікальні місцезростання рідкісних видів рослин степових крейдяних схилів північної частини Донецького кряжу	66
Драбинюк Г. В. Рослини Червоної книги України у Регіональному ландшафтному парку «Приінгульський» (Миколаївська область).	69
Дьякова О. В. Нове місцезнаходження <i>Iris pineticola</i> Klok. в НПП «Святі гори»	72
Еременко Н. С. Сингенез рослинності відвалів Кривбасу: особливості та роль раритетних видів.	75
Загороднюк Н. В. Бріофлористичні нотатки з території проєктованого Регіонального ландшафтного парку «Долина курганів» (Херсонська область, Україна).	80
Захарова М. Я., Овсієнко В. М., Мойсієнко І. І., Садова О. Ф. Еколого-ценотична характеристика <i>Goniolimon graminifolium</i> (Aiton) Boiss. на території Нижнього Придніпров'я	85
Козир Є.В., Рак О.О., Шиндер О.І. Інтродукційні ценопопуляції <i>Ornithogalum boucheanum</i> (Kunth) Asch. (Hyacinthaceae) в Національному ботанічному саду ім. М.М. Гришка НАН України.	89

ISBN 978-617-7061-42-6

УДК: 502/504(251.1:477)

ББК: 20.1(4Укр)

3 33

Заповідна справа у Степовій зоні України (до 90-річчя від створення Надморських заповідників) // Праці Всеукраїнської науково-практичної конференції (с. Урзуф, 14-15 березня 2017 року) / Серія: «Conservation Biology in Ukraine». – Вип. 2, Т. 2. – Київ, 2017. – 336 с.

Редакційна колегія: к.б.н., ст.н.с. **Ю.О. Андрющенко** (Інститут зоології ім. І.І. Шмальгаузена НАН України), **О.І. Бронсков** (НПП «Меотида»), **О.В. Василюк** (Інститут зоології ім. І.І. Шмальгаузена НАН України), к.б.н., доц. **В.П. Коломійчук** (НПП «Азово-Сиваський»), д.б.н. **А.А. Куземко** (Національний дендрологічний парк «Софіївка» НАН України), к.б.н. **Ю.О. Москаленко** (Чорноморський біосферний заповідник НАН України), д.б.н., проф. **І.І. Мойсієнко**, к.б.н. **М.М. Перегрим** (Київський національний університет імені Тараса Шевченка); д.б.н., проф. **О.Є. Ходосовцев** (Херсонський державний університет).

До збірки включені наукові праці учасників Всеукраїнської науково-практичної конференції «Заповідна справа у Степовій зоні України», приуроченої до 90-річчя від створення Надморських заповідників (14-15 березня 2017 р., НПП «Меотида», с. Урзуф, Донецька область, Україна). Всі праці, включені до видання, мають природоохоронне спрямування та є важливими для пізнання природи заповідних територій Степової зони України, а також історії її вивчення. Видання буде корисним для працівників установ ПЗФ, викладачів та студентів природничих спеціальностей, краєзнавців та спеціалістів з охорони природи.

Фото на обкл.: **О. Бронсков**

Фото на звор. обкл.: **М. Богомаз, Г. Молодан, Н. Шевченко**

Макет: **Н. Антонова**

Видано власним коштом учасників експертної групи **Ukrainian Nature Conservation Group**.

© Національний природний парк «Меотида», 2017

© Ukrainian Nature Conservation Group, 2017